

NGHỀ DỆT TRUYỀN THỐNG CỦA NGƯỜI THÁI Ở THANH HOÁ, NGHỆ AN

NGUYỄN THỊ THANH NGA

- *Kiểu dệt thứ nhất:*

Người Thái ở vùng Thanh Hoá, Nghệ An (thường được gọi tắt là vùng Thanh, Nghệ) gồm có hai nhóm: Thái Đen (còn gọi là Tày Thanh) và Thái Trắng (còn gọi là Tày Mường). Do những đặc điểm về lịch sử và quan hệ tộc người nên văn hoá của họ, bên cạnh những điểm thống nhất với người Thái vùng Tây Bắc, còn có những nét riêng biệt, trong đó, nghề dệt truyền thống là một biểu hiện.

Những vấn đề được trình bày trong bài viết này, chủ yếu dựa trên tư liệu nghiên cứu tại xã Thanh Lâm, huyện Như Xuân, tỉnh Thanh Hoá. Tại đây, nghề dệt vẫn được duy trì khá tốt và góp phần không nhỏ vào việc giải quyết nhu cầu sử dụng trong gia đình, đặc biệt là đồ mặc cho phụ nữ. Hầu hết phụ nữ ở Thanh Lâm mặc trang phục dân tộc thường ngày. Vì vậy, nghề trồng bông, nuôi tằm, dệt vải tồn tại từ bao đời nay, được duy trì cùng với quá trình định cư và xây dựng bản làng của người Thái ở địa phương này.

1. Kỹ thuật dệt

Với loại khung dệt truyền thống không có gì khác so với khung dệt của các nhóm Thái ở Tây Bắc, người Thái tại Thanh Lâm dệt chủ yếu các loại vải thô, vải sọc, vải có ô vuông. Điều đặc biệt của kỹ thuật dệt của người Thái ở đây là vừa dệt lại vừa thêu. Họ thêu cài các hoa văn bằng sợi tơ tằm, sợi len sặc sỡ qua các thao tác cài, đan trực tiếp trên khung dệt. Kết cấu họa tiết của hoa văn chủ yếu là dạng thức họa tiết hình kỷ hà, đường gấp khúc, hình thoi, hình tam giác.

Kiểu này được gọi là *khuýt*. Khi dệt, người ta chỉ dùng một con thoi, sợi dọc màu trắng, sợi ngang màu đen hoặc xanh sẫm. Hoa văn được tạo ra thường chỉ có một màu. Người dệt thường bắt sợi, cài que hay còn gọi là *go* (*hữu han*), tiếp theo dùng một thanh gỗ dệt, mỏng luôn qua giữa để nâng chóng tăng sợi thành hai phần trên và dưới rõ rệt, rồi luôn con thoi để dệt. Đây là cách phổ biến để dệt vải dùng làm vỏ chăn hay váy. Kỹ thuật dệt theo kiểu *khuýt* là kỹ thuật cơ bản nhất trong kỹ thuật dệt của người Thái ở vùng Thanh, Nghệ.

Với nhóm Thái Đen, người ta sử dụng kỹ thuật *khuýt* để dệt mặt chăn. Khi dệt vải dùng làm váy cho phụ nữ, người ta vừa dệt vừa thêu, tức dệt và thêu hoa văn trực tiếp lên miếng vải theo cách đan và cài.

Nhóm Thái Trắng cũng dệt theo cách *khuýt* nhưng có dùng cả sợi tơ tằm để dệt. Vải dệt bằng sợi tơ tằm được dùng làm thân váy, rèm cửa buồng. Cách nhuộm màu cho sợi tơ tằm cũng khá đặc biệt. Khi dùng sợi tơ tằm để dệt, người Thái có cách gọi là *man* tức là xếp sợi. Cách dệt vải này sẽ tạo ra sản phẩm dệt có hoa văn. Vải trơn thường dùng làm mặt chăn, rèm màn cửa...

Việc vừa dệt vừa thêu đòi hỏi kỹ thuật của người phụ nữ phải rất thuần thục trong thao tác khi dàn sợi trên khung thành hai tầng: sợi trên và dưới, đồng thời với việc pha màu sợi dọc, sợi ngang sao cho đẹp mắt.

Mặt chần dẹt theo kiểu *khuýt* hay *mạn* sẽ tạo ra mặt chần hoa, tiếng Thái gọi là *pha khuýt*, *pha lai*. Cách gọi các loại chần của người Thái phụ thuộc vào chức năng sử dụng và mặt chần được dẹt theo mô típ hoa văn nào. Loại hoa văn phổ biến khi dẹt các loại chần *pha* là hoa văn hình con rồng (*pha tô ngược*). Người Thái ở đây dẹt được nhiều loại chần, như: loại chần hoa (*pha boóc*), chần hoa đen (*pha boóc đăm*), chần hoa đỏ (*pha boóc đeng*), chần đơn (*pha côm*), chần đôi (*pha cua*), chần khoác cho trẻ con (*pha tùm*), chần dùng để phủ quan tài trong đám tang (*pha phi*).

- Kiểu dẹt thứ hai:

Người Thái gọi kiểu dẹt này là *cát*. Công đoạn chính của kiểu dẹt này là việc cài que kết thành hình hoa văn sẵn, được dẹt làm chuẩn trước trên tầng sợi, và dẹt tới đâu thì rút que cài làm chuẩn tới đó. Kiểu dẹt này là dẹt theo các mẫu hoa văn có sẵn, mỗi hoa văn có một công thức dẹt riêng. Mặc dù vậy, mỗi hoa văn vẫn còn nhiều màu sắc khác nhau. Với cách dẹt này, những bông hoa được dẹt theo một công thức sẽ là hoa văn chính trên tấm vải, xung quanh còn có nhiều hoa văn điểm xuyết khác nhau. Vì vậy, trong quá trình dẹt, phải dùng nhiều con thoi và nhiều loại sợi có nhiều màu sắc. Người Thái còn sử dụng cách dẹt này để dẹt sợi tơ tằm, và lúc này họ lại phải dùng loại que cài đặc biệt, được tạo ra từ sợi ruột của cây guột khô và thẳng (*cút*). Trong quá trình dẹt để tạo thành hoa văn phải theo một công thức rất tỉ mỉ và người dẹt phải biết sáng tạo, tạo ra những đường viền, ken xung quanh bông hoa để làm sao khỏi lộ những khoảng trống quanh hoa văn chính.

Kiểu dẹt *cát* sẽ tạo ra những hoa văn nổi trên tầng sợi vải, theo các mô típ chính như voi, rồng, kỷ hà, hoa, lá. Người Thái thường áp dụng kiểu dẹt này để dẹt mặt chần, khăn đội đầu.

- Kiểu thứ ba:

Kiểu này được gọi là *cát mí*. Đây là kỹ thuật chính dùng để dẹt váy. Người Thái gọi váy dẹt theo kiểu ấy là *xin cát mí*. Kiểu dẹt này khá đặc biệt. Họ không dùng que cài kết để tạo ra hoa văn như ở kiểu dẹt *cát* mà người ta phải chuẩn bị sợi trước một cách công phu là sợi dùng được dẹt sẽ được bó kín từng đoạn để nhuộm. Người ta tính toán kỹ khoảng cách để có thể khi dẹt sẽ tạo được màu trắng ngà của khoảng sợi được bó kín khi nhuộm màu chàm hoặc đen. Khi nhuộm xong, sẽ được một loại sợi có từng đoạn còn giữ được màu trắng ngà của sợi vải. Sau đó, người ta dần sợi dọc trên khung và sợi ngang- những đoạn sợi không ngấm màu sẽ tạo nên những điểm trắng ngà trên hoa văn, trông rất đẹp mắt. Những mẫu hoa văn dẹt theo kiểu *cát mí* này, người Thái gọi theo tên của các con vật hay loài hoa như hình con rồng (*mí lay*), hình giàn hoa (*ngoắc chiêng*). Kiểu dẹt *cát mí* tạo ra những họa tiết tượng trưng chứ không sống động như cách dẹt thứ nhất, mặc dù kiểu dẹt *cát mí* vẫn là những động tác cơ bản như bắt go, đan luôn sợi để tạo ra hoa văn trên tầng sợi.

2. Cách thêu

Với kỹ thuật dẹt như ba cách trên, người Thái đã tạo ra các hoa văn chính của mảnh vải, dùng làm chần hay váy, túi, khăn. Để tạo ra các hoa văn tượng trưng thì bằng cách thêu các sợi màu; sợi len sẽ tạo ra hoa văn

theo chiều dọc đứng. Nếu là váy, người ta tạo các hoa văn có màu đỏ, xanh, vàng, tím, hoặc thêu những sọc trắng chạy dọc theo chân váy. Gấu váy được thêu hoa văn và cạp váy (*hua xin*) thường can bằng vải đỏ.

Trong quá trình dệt, người ta còn thêu điểm những hình hoa văn động vật như chim, hươu, nai, bướm, hoặc mô phỏng hình mặt trời và cây lá, chủ yếu bằng các loại chỉ hoặc sợi tơ tằm, sợi len màu đỏ, xanh, vàng. Ở nhóm Thái Trắng, hoa văn trên chân váy chạy theo chiều ngang và cạp váy thì có màu trắng.

Thêu trên thân váy và chân váy rất kỳ công, thể hiện tài năng và thẩm mỹ của người con gái Thái. Giống như ở nhóm Thái vùng Tây Bắc, các bé gái người Thái ở Thanh, Nghệ cũng gắn bó với nghề dệt từ khi còn 11, 12 tuổi, do bà hoặc mẹ dạy cho. Bộ quần áo đẹp nhất tự dệt sẽ được các cô gái Thái mặc trong lễ cưới. Ở vùng Thanh, Nghệ vẫn còn phong tục mặc trang phục truyền thống của dân tộc trong đám cưới. Có cô giáo miền xuôi lên công tác ở bản người Thái, khi kết hôn với chàng trai Thái cũng phải theo phong tục mặc bộ váy của phụ nữ Thái trong đám cưới của mình. Trong đám tang, những mặt *phà* đẹp nhất cũng được phủ lên quan tài người chết; con cháu thì mang vải đến phủ lên quan tài và vải thổ cẩm còn được bỏ vào trong quan tài. Như vậy, ta thấy nghề dệt thật sự có liên quan mật thiết tới cuộc sống tinh thần và tín ngưỡng của người Thái, tới lễ hội, câu cúng chữa bệnh hay trong đám cưới, đám tang.

3. Nhuộm vải

Cũng như nhiều tộc người khác sống ở miền rừng núi nước ta, người Thái ở Thanh, Nghệ cũng có những kinh nghiệm sử dụng lá, củ, thân cây các loại để nhuộm vải và nhuộm tơ tằm, tạo ra những gam màu đẹp và bền.

- Nhuộm sợi và vải sợi bông:

Đối với sợi dùng làm nguyên liệu dệt, người ta hồ sợi giống như cách làm của người Thái ở Tây Bắc: đun gạo tẻ thành cháo để lấy hồ rồi xếp sợi vào nồi và đun khoảng vài giờ. Sau đó, sợi được đem phơi khô, giặt tiếp và lại hồ. Qua ba lần như thế, sợi có thể đem dệt hoặc đem nhuộm chàm để tạo thành sợi màu chàm.

- Cây chàm và cách nhuộm chàm:

Cây chàm của người Thái có hai loại: loại được trồng trên nương khô, gọi là *biêng*, loại thứ hai được trồng ở các hốc đá dọc theo khe suối, gọi là *hóm*.

Lá chàm được hái về, cho vào chum, đổ nước xâm xấp. Người ta ngâm lá chàm độ 4 - 5 ngày, thỉnh thoảng lại khuấy lên. Khi lá chàm đã nát nhuyễn thì vắt lấy nước, để nước chàm lắng xuống, lại chắt đi để lấy *cao chàm*.

Khi nhuộm, người ta lấy một phần cao chàm vừa phải cho vào một cái chum khác, hoà thêm một nắm vôi và nước tro bếp để giữ cho màu chàm bền lâu. Người Thái còn lấy lá *bơ mạt* đốt lấy tro bỏ vào chum chàm và khuấy kỹ. Cách pha chế này gọi là *hàn nin*. Có một số lá khác còn được dùng ngâm cùng lá chàm để tạo các màu theo ý muốn như lá *mực*, lá *nước* hay vỏ cây *thằng* để tạo màu

xanh chàm đen thẫm. Cũng có lúc họ nhuộm vải bằng củ nâu để may mặc cho nam giới.

- *Nhuộm sợi tơ tằm:*

Hiện nay người Thái ở Thanh, Nghệ vẫn nuôi tằm, trồng bông và dùng sợi tơ tằm để thêu vào vải. Đây là điểm khác cơ bản với nghề dệt của các nhóm Thái ở Tây Bắc. Sợi tơ tằm là loại nguyên liệu rất cần thiết cho công đoạn thêu trên vải trong khi dệt nên người ta cũng cần nhiều màu sắc khác nhau. Với màu tím, màu xanh lục sáng thì người Thái ở đây không tạo ra được từ lá, từ vỏ cây nên hiện nay người ta dùng phẩm màu để nhuộm. Thuốc nhuộm này họ thường mua từ các thương nhân người Kinh ở chợ và mua của người Lào mang sang bán ở chợ vùng giáp biên.

Quy trình nhuộm tơ tằm cũng theo cách dùng lá cây, củ cây, vỏ cây đun lấy nước rồi cho sợi vào nhuộm. Để tạo màu đỏ thẫm. Người Thái dùng cây *phang*, cây *chăng* - một loại cây có sẵn ở vùng này. Họ chặt cây thành từng khúc nhỏ, đun kỹ cùng lá cà phê, sau đó cho sợi vào ngâm từ 1 - 2 giờ. Muốn có màu da cam (*xi xét*) người ta lại dùng rễ cây *xét*, đem về cạo lấy lớp vỏ, giã nhỏ rồi mới đun và cho sợi tơ vào đun khoảng 2 giờ thì vớt ra đem phơi khô. Có thể nhuộm từ 2 đến 3 lần như thế. Muốn có màu vàng, họ lấy vỏ sơ dừa (*năng pao*) chặt nhỏ, đun sôi để nhuộm sợi. Để tạo màu vàng tươi (*xi lương*) người ta lấy cây *pui* - loại cây có rễ màu vàng, chặt nhỏ, giã vụn rồi đun kỹ, cho sợi vào nhuộm. Còn màu nâu sẫm được tạo ra bằng cách: lấy lá cà phê, lá *bơ muọt* đun kỹ rồi cho sợi vào nhuộm.

Để giữ cho tơ, sợi bền màu, người Thái có kinh nghiệm dùng cánh kiến để hãm màu. Cánh kiến được tán nhỏ, đun sôi và cho sợi đã nhuộm vào đun lên để hãm cho màu bền. Một điểm khá đặc biệt là quy trình nhuộm của người Thái thường gắn với quá trình dệt sản phẩm. Tùy theo loại sản phẩm mà người ta dệt sợi bông hay sợi tơ tằm.

Việc nhuộm sợi và nhuộm vải của người Thái cũng có những kiêng kỵ nhất định, bởi liên quan đến phong tục, tín ngưỡng của tộc người này đối với nghề dệt. Đây cũng là vấn đề lý thú mà chúng tôi sẽ xin trình bày ở một dịp khác.

Trong điều kiện phát triển kinh tế thị trường và du lịch hiện nay, nghề dệt của người Thái ở khu vực Thanh - Nghệ có xu hướng phục hồi và phát triển. Vài năm gần đây, việc mua bán sản phẩm dệt truyền thống giữa người Thái với các thương nhân Lào khá sôi nổi ở vùng này. Ngoài ra, còn một số tổ chức phi chính phủ như SIDSE, OXFAM, CRAFTLING đã có những dự án phục hồi và phát triển nghề dệt.

Các cơ quan chức năng của địa phương và Trung ương nên có đường lối, chủ trương kịp thời để bảo tồn và phát huy nghề dệt truyền thống của người Thái ở hai vùng Thanh Hoá và Nghệ An. Đây là công việc thiết thực nhằm giúp đồng bào có việc làm, tăng thu nhập, thực hiện mục tiêu xoá đói giảm nghèo, đồng thời phù hợp với tinh thần Nghị quyết Trung ương V của Đảng về việc bảo tồn và phát huy bản sắc văn hoá các dân tộc ở nước ta.